

УДК 141.7(470+570)

І. А. Лукіян
аспірант кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОСТРАДЯНСЬКИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Поняття «пострадянський простір» є геополітичним, де під категорією «простір» розуміється географічно обмежена просторова конфігурація країн, які з розпадом СРСР потрапили в ситуацію різноманітних акторів глобалізації. СНД як надструктура суто декларативного типу так і не спромоглася стати функціонально діючою політичною системою, союзом, конфедерацією, залишилася декоративною ширмою для центробіжних тенденцій. Поняття «пострадянський простір» уже втрачає натуралізм географічних і геополітичних координат, свідчить лише про фактор усунення комуністичної ідеології. Ми свідомо зазначили саме ідеологічну детермінанту як найбільш тривкий і масовий феномен свідомості. Проте сама категорія «простір» у філософських, культурологічних, політологічних дослідженнях, зокрема в інтегративно-політичному вимірі, потребує інших інтерпретацій, окрім геополітичної. Передусім це не лише простір, а й час-простір, тобто хронотоп.

Утім введення часової координати тут же змінює вектор досліджень із суто геополітичних на синтетичні. Ідеться про весь спектр реалій, що сповнюють цей простір як чинник глобалізації. Ці реалії мають у собі ознаки, пов'язані з культурою, цивілізацією, економікою, політикою та гуманітарною сферою загалом. Тобто простір визначається як система, що, окрім геополітичних чинників, має свою історію, свою артикуляцію сенсів, які належать культурно-історичному виміру, соціальному часу.

Проблемі філософських визначень трансформації радянського соціуму в пострадянський соціокультурний простір присвячені роботи Н. Амельченко, В. Андрущенко, В. Гайтана, Ю. Пивовара, Т. Розової, М. Степико [1; 2; 3; 6; 7].

Метою статті є аналіз інтегративних і дезінтегративних процесів, що відбуваються в пострадянському соціокультурному просторі. Базовим методом дослідження є метод компаративістики, задля досягнення вказаної мети використовується також діалектичний метод, системний і полісистемний підходи.

У контексті глобалізаційних процесів країни СНД пройшли шлях, що є асиметричним тому шляху, яким рухалися західні країни. Ідеться про те, що екстремізм, експансіонізм, а також шлях екстенсивного розвитку, який був зазначений комуністичною ідеологією, зокрема так званим науковим комунізмом, сьогодні подоланий. Експансіоністська ідея комуністичного майбутнього й долання капіталізму комунізмом уже минула. Вона не існує ні як ідеологічна, ні як політична реальність. Проте всі країни пострадянського простору тільки починають розбудовувати свою національну державність – націю-державу, що, до речі, на Заході є вже давно пройденим шляхом.

Експансіонізм як екстенсивний тип розвитку, тотальний глобалізм комуністичної ідеології фактично подолано, тоді як західні держави перебувають в епіцентрі тотальних намагань, що зараз іменуються як глобалістські. Глобалізм продукує екстенсивні, якщо не експансіоністські шляхи в геополітичному масштабі. Сама глобалізація і є тією екстенсивною домінантою, яку презентує західний тип інтеграції. Усі ці міркування настільки злободенні, насичені різними інтерпретаційними ускладненнями, що досить складно знайти якусь загальну інтерпретативну модель, що врівноважила б крайні вектори.

Олександр Зінов'єв прямо говорить, що «вибух», який стався, тобто перебудова М. Горбачова, а потім уже й утрата влади були ініційовані згори, ініційовані самими лідерами КПРС, і слухняна більшість, котра звикла слухатися владу, легко сприйняла ці ініціативи як позитив [5, с. 44].

Спочатку вони сприйняли на віру лозунги та нові великі нарації – «свобода», «рівність», «ринок», сподіваючись, що дуже швидко досягнуть цих зазначених нормативів, якщо тільки вийдуть із системи, що визначалася апріорно хибною. Але насправді вийшла інша ситуація, виникли нові держави-нації. Зараз ми знаходимося в ситуації не лише переоцінки всіх цінностей, за Ф. Ніцше, не лише в ситуації вибору альтернатив, вони вже обрані й обрані не кращим шляхом. Навіть комуністичний Китай завдяки своїй глобалізаційній політиці, адаптаційному режиму застосування реформ довів, що вихід із імперії, який було здійснено на теренах СРСР, був неадекватним, був найгіршим і з погляду шокової терапії, і з погляду культурно-історичних реалій розпаду імперії.

Країни, які зараз уписуються в декларативну й декоративну конфігурацію СНД, колишні країни СРСР, які входять або намагаються ввійти в різні геополітичні союзи, стають акторами різних відносин. Вони демонструють полісистемну матрицю можливостей і шляхів обраного ними поліфункціонального соціокультурного простору. Глобалізація має бути полісистемною, до цього її підштовхують країни пострадянського простору. У цьому полягає їх програми, яка виборювалася дуже важко, яка виникла на теренах досвіду долання тоталітаризму, долання комуністичної ідеології, а також долання імперських амбіцій центру, що завжди існував у СРСР як своєрідна дисциплінуюча матриця. Центр, окрім ідеологічних гасел, здійснював і певну селекцію, починаючи з кадрової політики та закінчуючи національною політикою.

Є. Бистрицький констатує, що, починаючи з Нового часу, тобто за доби Модерну, сформувалася концепція людини як розумної істоти, політичної тварини, яка намагалася створити цілораціональну структуру, цілораціональний комплекс ідей, що надавали б цій цілораціональності конструктивного характеру й давали можливість передбачити майбутнє [4]. Розпад Радянського Союзу та виникнення нових геополітичних, економічних, культурних реалій, а також створення національних держав, сама глобалістська катастрофа, «вибух» настільки змінюють політичне життя, що радикально змінюється й сам соціокультурний простір.

Соціальна реальність визначається в країнах пострадянського простору по-різному. Проте ми повинні зазначити, що сучасний соціальний простір Постмодерну не є просто грою. Він є своєрідною реальністю, яка характеризується як утрата раціонального механізму розбудови соціуму, що був побудований на просвітницьких позиціях європейського раціоналізму Модерну, на засадах наукового планування й тотального контролю, які беруть свій початок від «Держави» Платона.

Країни пострадянського соціокультурного простору вимушені лише наздоганяти розвинуті країни, лише намагаються встати на рівень суспільства споживання західної цивілізації. Але ситуація виглядає досить складною, її не можна вирішити тільки ідеологічними, політичними, економічними чинниками, бо вона визначається лише з позиції «екологічного гуманізму».

Висхідним у трансформаціях пострадянського соціокультурного простору є феномен ідентичності, який є системотворчим, структуроутворювальним. Жоден сценарій не відбувається без налагодження функціонування системи ідентичності. Якщо до Європейського Союзу (далі – ЄС) потрапляє якась національна держава, то вона відразу має прийняти правила та норми ідентифікації, або ідентичності себе, як актора саме ЄС, актора взаємодії з тими

чи іншими членами ЄС. Тип ідентифікації, тип спільності, ідентичності є системотворчий. Він характеризує ментальність, культурно-історичний досвід, який набула країна, народ, нація протягом історії. Так, етнокультурний вимір пострадянського простору має надзвичайне розмаїття. Лише в Україні нараховується близько сорока восьми етносів.

Можна стверджувати, що український досвід, на відміну від російського, який пов'язаний із кривавими конфліктами в Чечні, Грузії, поки що згармонізований у рамках суто європейської традиції. Ми потрапляємо в ситуацію, коли локальні держави, локальний епіцентр системотворчості може бути глобальним, більше того, нести в собі вектор глобалізації. І саме країни пострадянського соціокультурного простору мають той величезний культурно-історичний, політичний вектор системотворення, що недооцінюється в межах західної моделі інтеграції.

Наскільки важкі пошуки національної ідентичності, показує досвід сучасної України. В Україні пошуки ідентичності відтворюють ідеологію українського націоналізму, відому ще з часів Д. Донцова. Але разом із тим крайній націоналістичний вектор інтерпретується неокомуністами як фашизм. Ми зараз знаходимося в ситуації боротьби дискурсів, а не ідеологій. Утім дискурси, тобто промова ідеологічних авторів, уже сприймаються як симулякри на терені зневіри людей, які повірили Помаранчевій революції, Революції Гідності. І зараз, коли все зновки піддається тотальній критиці або деконструкції (якщо використати постмодерне поняття «деконструкція» як тотальну критику), демонтаж попередньої системи влади в контексті дискурсивних практик призводить до того, що політичні ідеології, які здійснюють свої функції, перетворюються на низку конкуруючих дискурсів, політичних практик, яким уже мало хто вірить, бо вони є симулякрами.

Отже, неklasичний спосіб функціонування політичних спільнот, що формується зараз у націях-державках, у країнах пострадянського соціокультурного простору, не гарантує розбудову національної ідентичності. У перспективі тотального примусу з позиції родової або якоїсь іншої волі не формується вільний волевияв різних етнонаціональних спільнот. Можна стверджувати, що регіоналізм, плюралізм, націоналізм певною мірою стають тими пріоритетами, які визначають конфігурацію пострадянського соціокультурного простору як системотворчого чинника. Адаже відбувається як внутрішнє, так і зовнішнє системотворення. Внутрішнє – як внутрішня політика, а зовнішнє – як політика діалогу з найближчими акторами, якими є сусідні країни як пострадянського соціокультурного, так і європейського простору. Це й свідчить про виникнення низки як регіональних модулів, так і більш глобальних систем інтеграції.

Зокрема, досвід створення СНД показує, що це одна з утрачених можливостей, яка не була задіяна. Якщо, за О. Зінов'євим, для радикальних катастроф, вибухів, змін, що відбулися на терені СРСР, не було ніякої підстави (це була змова верхів), то й СНД теж була передчасною моделлю або просто ширмою для деструктивних центробіжних процесів. Можна стверджувати, що цей досвід теж нікого нічого не навчив. ЄС, який зараз перебуває в стадії екстенсивного розвитку, теж переживає складні випробування. Утім входження в ЄС для певної частини електорату України перетворюється на нову релігію, але релігію сурогатну. Можна констатувати, що глобалізаційна карта, або глобалізаційний простір, у який потрапляє кожна з країн пострадянського простору окремо або в рамках більш широкої конфігурації, залежить від того політичного досвіду й тої політичної волі, яка рухає цим процесом нині.

Ситуація свідчить про те, що внутрішні інтегративні імпульси в СНД не є актуальними, а все більше орієнтовані на зовнішню інтеракцію, яка певною мірою є ситуативною. Політична реальність пострадянського простору стає відверто медійною, симулякровою, де сама палітра дискурсів

політичних міфологів є досить обмеженою, де політичний та ідеологічний сенс акторів девальвується. Можна стверджувати, що існує широка програма нігілістичного заперечення спочатку ідеології, потім політичної системи, а потім їх знищення як устрою. На політичні шоу є попит, він стає актуальним, відволікає від справжніх проблем, з іншого боку, девальвує саму постать політика, яка створює політичну реальність. Чого вартий міф, що в парламенті одні бандити, одні мільярдери, і взагалі навіщо годувати цю «машину» вироблення політичних артефактів?

Соціальний простір пострадянських країн – це простір комунікативний, простір масової свідомості, простір національної ідентичності, етнокультурних спільнот, простір політичних ідеологій, простір гуманітарний, соціокультурний. Однак усі ці чинники мають один політичний вектор – внутрішню й зовнішню політику, яка інтерпретується в різних коридорах, різних форматах мас-медіа, що спонукає до відтворення тої чи іншої матриці, тої чи іншої моделі поведінки.

Поведінка електорату, який приходить і голосує «проти всіх», призводить до нового вибуху. Тобто ми бачимо ту саму бінарну модель, ту саму матрицю «тут і тепер», «так чи ні», і все це підживлюється досить не раціональним, позбавленим будь-якої мети сценарієм. Тотальний комунікативний цинізм як інтерпретативна модель не працює в пострадянському просторі. Він виявляє недоліки минулого телеологізму та програмно-планового проекту Модерну соціалістичного зразка.

Тут же розгортаються піар-акції, політичний менеджмент і маркетинг. Адаже влада як товар – це особлива субстанція, яка потребує й особливого дослідження. Важливо зазначити, що пострадянський простір є поки що простором із невизначеною перспективою, невизначеними моделями зростання. Очевидно, що багато країн має поки що досить стабільний порядок і стабільність за рахунок ресурсів. Складність ситуації в Україні полягає в тому, що вона найбільше за всіх потерпає від того, що знаходиться на межі Сходу й Заходу.

Проте можна зазначити, що інтеграційні та дезінтеграційні фактори становлення пострадянського простору залежать від різних факторів і чинників внутрішньої й зовнішньої інтеграції. Внутрішня інтеграція, що склалася як постінерційна фаза в рамках СНД, є пройденим етапом, і зараз та модель, яку відстоює Росія (Євразійський Союз) із домінують роллю російського впливу, не дає бажаних результатів. Досвід Римської імперії нічого не вчить. Ми зараз бачимо ситуацію, що насправді не має ніяких визначених перспектив і ніякого навіть системно-означеного сценарію розвитку. Отже, єдина найабстрактніша ситуація, яку можна зазначити, – це полісистемність дії всіх акторів пострадянського простору. Вони входять на правах підсистеми в контекст різних політичних систем, це дає можливість маніпулювати, маневрувати й розгортати інтеграційні тенденції як багатовекторний процес у різних соціокультурних і політичних конфігураціях.

Отже, ми потрапляємо в ситуацію, коли зачарування модернізацією ще не втратило своєї актуальності. Але пострадянський соціокультурний простір не можна модернізувати на старих засадах, тобто на засадах комуністичної ідеології. Замість цього, прийшла інша ідеологія, яку пов'язують із ліберальною демократією, з націоналізмом.

Отже, пострадянський простір виглядає як строката тканина спонук, досить одноманітних політичних технологій та ідеологій, які утворюються в різних національних нішах, що залежить від багатьох чинників. Одним із домінують чинників є конкурентоспроможність бути актором глобалізаційних процесів. Ті, кому пощастило мати величезні економічні ресурси, зокрема газ, нафту, поки що використовують цей чинник, але ресурси не безмежні.

«Голий» прагматизм і відмова від загальнолюдських цінностей призводять часто до конфліктного сценарію розвитку відносин країн у рамках пострадянського соціокультурного простору.

Література

1. Амельченко Н.А. Проблема соціальної інтеграції в Україні у контексті осмислення досвіду Помаранчевої революції / Н. Амельченко // По той бік розуміння: Україна та Європа після Помаранчевої революції : зб. наук. статей / заг. ред. Г. Флікке, С. Кисельов. – К. : Атіка, 2006. – С. 61–72.
2. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – С. 498.
3. Борков В.Ю. Формування громадянського суспільства в Україні / В.Ю. Борков, Т.В. Розова // Український соціум. – К. : Знання України, 2005. – С. 614–681.
4. Бистрицький Є.К. Посткомуністична філософія посткомуністичної доби / Є.К. Бистрицький // Політологія посткомунізму. – К. : Політична думка, 1995. – С. 13–67.
5. Зінов'єв О.О. Особливості посткомуністичної доби / О.О. Зінов'єв // Політологія посткомунізму. – К. : Політична думка, 1995. – С. 36–45.
6. Пивовар Е.И. Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк / Е.И. Пивовар. – СПб. : Алетейя, 2010. – С. 400.
7. Степико М.Т. Філософія і методологія дослідження українського соціуму / М.Т. Степико // Український соціум. – К. : Знання України, 2005. – С. 26–92.

Анотація

Лукіян І. А. Пострадянський соціокультурний простір: тенденції розвитку. – Стаття.

У статті визначаються соціокультурні пріоритети трансформації культурних, політичних, ідеологічних та економічних цінностей у країнах пострадянського соціокультурного простору. Подається аналіз політичних трансформацій влади в контексті демократичних реформ. Базовим методом дослідження є метод компаративістики, також використовується трансцендентальний, феноменологічний, діалектичний методи, системний і полісистемний підходи. Підкреслено важливість тези про те, що пострадянський соціокультурний простір не можна модернізувати на старих засадах, тобто на засадах старої ідеології. Пострадянський простір виглядає як строката тканина спонук, досить одноманітних політичних технологій та ідеологій, які утворюються на базі різних національних культур. Підкреслюється висновок про те, що подальший розвиток пострадянського соціокультурного простору залежить від того, наскільки та чи інша країна має конкурентоспроможні реалії бути актором глобалізаційних процесів.

Ключові слова: пострадянський соціокультурний простір, глобалізація, ідентичність.

Анотация

Лукьян И. А. Постсоветское социокультурное пространство: тенденции развития. – Статья.

В статье определяются социокультурные приоритеты трансформации культурных, политических, идеологических и экономических ценностей в странах постсоветского социокультурного пространства. Осуществлен анализ политических трансформаций власти в контексте демократических реформ. Базовым методом исследования является метод компаративистики, также используется трансцендентальный, феноменологический, диалектический методы, системный и полисистемный подходы. Подчеркнута важность тезиса о том, что постсоветское социокультурное пространство нельзя модернизировать на старых основах, то есть на основании старой идеологии. Постсоветское социокультурное пространство выглядит как пестрая ткань побуждений, достаточно однообразных политических технологий и идеологий, которые образуются на базе разных национальных культур. Подчеркивается вывод о том, что дальнейшее развитие постсоветского социокультурного пространства зависит от того, насколько то или иное государство имеет конкурентно способные реалии быть актором глобализационных процессов.

Ключевые слова: постсоветское социокультурное пространство, глобализация, идентичность.

Summary

Lukiiian I. A. Post-soviet sociocultural space: development trends. – Article.

In the article sociocultural priorities of transformation of cultural, political, ideological and economic values are determined in the countries of post-soviet sociocultural space. The analysis of political transformations of power is carried out in the context of democratic reforms. The base method of this research is comparative method, the transcendental is also used, phenomenological, dialectical methods, system and polisystem approaches. In the article importance of tezy is underline that post-soviet sociocultural space can not be modernized on old bases, means on the basis of old ideology. Post-soviet sociocultural space looks as pied fabric of motives, monotonous enough political technologies and ideologies that appear on the base of different national cultures. A conclusion is underlined that further development of post-soviet sociocultural space depends on that, on how many that or another state has competition capable realities to be the actor of global processes.

Key words: post-soviet sociocultural space, globalization, identity.